

ડિજિટલ યુગમાં ચલચિત્રો થકી સામાજિક મૂલ્ય વિકાસ

ડો.કામેન્દુ ઠાકર

ડૉ.રોશની દેસાઈ

સારાંશ

ડિજિટલ યુગે ચલચિત્રોની દુનિયામાં વ્યાપક પરિવર્તન લાવ્યું છે. આજના સમયમાં ફિલ્મો માત્ર મનોરંજન પૂરતા નથી, પરંતુ સમાજના વિચાર, વર્તન અને મૂલ્યોના ઘડતરનું શક્તિશાળી સાધન બની ગયા છે. ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ જેમ કે OTT, YouTube અને સોશિયલ મીડિયા ફિલ્મોને વૈશ્વિક સ્તરે પહોંચાડે છે, જેના કારણે યુવાનોમાં નૈતિકતા, પર્યાવરણ જાગૃતિ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ અને માનવ અધિકારો જેવા મૂલ્યોનું પ્રસાર શક્ય બન્યું છે.

નવી શિક્ષણ નીતિ (NEP 2020) પણ મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણ અને ડિજિટલ શિક્ષણ પર ભાર મૂકે છે. આ સંદર્ભે ચલચિત્રો શિક્ષણક્ષેત્રે મહત્વપૂર્ણ બની શકે છે, કારણ કે તે વિદ્યાર્થીઓમાં વિચારશીલતા, સામાજિક જવાબદારી અને સર્જનાત્મકતા વિકસાવવામાં મદદરૂપ બને છે. જોકે ફિલ્મો દ્વારા હિંસા, અશ્લીલતા અને અસંસ્કારીતા જેવા નકારાત્મક પ્રભાવ પણ સમાજમાં પ્રવેશી શકે છે. તેથી ચલચિત્રોના જવાબદાર ઉપયોગની જરૂર છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકાર અરવિંદ ઠક્કર અને નનદરંશંકર મહેતાના સાહિત્યમાં પણ સામાજિક મૂલ્યોના પરિવર્તન અને માનવ જીવન પર તેની અસરનું વિશ્લેષણ જોવા મળે છે. આ સંદર્ભે દર્શાવે છે કે સાહિત્ય અને ચલચિત્રો બંને સમાજમાં મૂલ્યોના પ્રસાર અને વિકાસ માટે અસરકારક સાધન છે.

નિષ્કર્ષે કહી શકાય કે — ડિજિટલ યુગના ચલચિત્રો શિક્ષણ અને સમાજ બંનેમાં મૂલ્ય વિકાસ માટે અગત્યનું યોગદાન આપે છે. જો તેનો ઉપયોગ જાગૃતતા અને જવાબદારીપૂર્વક કરવામાં આવે તો તે મનોરંજન સાથે સાથે સમાજને યોગ્ય દિશામાં દોરી શકે છે.

પ્રસ્તાવના:

આજના ડિજિટલ યુગમાં ચલચિત્રો માત્ર મનોરંજનનું માધ્યમ નથી, પરંતુ સમાજના વિચાર, વર્તન અને મૂલ્યોને આકાર આપવાનું શક્તિશાળી સાધન બની ચૂક્યા છે. એક તરફ ફિલ્મો સામાજિક સમસ્યાઓને ઉજાગર કરે છે, તો બીજી તરફ સંસ્કૃતિ, પરંપરા અને નૈતિક મૂલ્યોનું સંવર્ધન પણ કરે છે. ખાસ કરીને ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ, જેમ કે – OTT (Over The Top) એપ્લિકેશન્સ, YouTube, સોશિયલ મીડિયા અને ઓનલાઇન સિનેમા – એ ફિલ્મોને વૈશ્વિક સ્તરે પહોંચાડ્યા છે.

ચલચિત્રો થકી યુવાનોમાં દેશભક્તિ, સહિષ્ણુતા, સમાનતા, સ્ત્રી-પુરુષ સમાન અધિકાર, પર્યાવરણ જાગૃતિ, શિક્ષણ પ્રત્યે રસ અને માનવ અધિકારો જેવા મૂલ્યો પ્રસારાવી શકાય છે. આજની પેઢી પરંપરાગત માધ્યમોથી દૂર જઈને ડિજિટલ સ્ક્રીન તરફ વધારે આકર્ષાયેલી છે. તેથી, ચલચિત્રો હવે માત્ર કલાત્મક અભિવ્યક્તિ જ નથી, પરંતુ સામાજિક શિક્ષણ અને મૂલ્ય વિકાસનું અસરકારક સાધન બની ગયા છે.

આ સંશોધનમાં એ વિષય પર ચર્ચા કરવામાં આવશે કે ડિજિટલ યુગના ચલચિત્રો કેવી રીતે સામાજિક મૂલ્યોના સંવર્ધન અને વિકાસમાં યોગદાન આપે છે, તેમજ તેનો યુવાનોના વ્યક્તિત્વ નિર્માણ અને સમાજ પર પડતો પ્રભાવ શું છે.

સંશોધન હેતુઓ:

- ડિજિટલ યુગમાં ચલચિત્રોની ભૂમિકા સમજવી – ચલચિત્રો કેવી રીતે મનોરંજનથી આગળ વધી સમાજના વિચાર અને વર્તન પર અસર કરે છે તેનું અધ્યયન કરવું.
- સામાજિક મૂલ્યોના પ્રસારનું વિશ્લેષણ કરવું – દેશભક્તિ, સહાનુભૂતિ, સમાનતા, પર્યાવરણ જાગૃતિ જેવા મૂલ્યો ફિલ્મો અને ડિજિટલ માધ્યમો દ્વારા કેવી રીતે પ્રસારતા જાય છે તે શોધવું.
- યુવા પેઢી પર પડતા પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવું – ડિજિટલ ચલચિત્રો યુવાનોના વ્યક્તિત્વ, જીવનશૈલી અને નૈતિક મૂલ્યો પર શું અસર કરે છે તેનો અભ્યાસ કરવો.

- નકારાત્મક પ્રભાવોને ઓળખવા – અશ્લીલતા, હિંસા, અસંસ્કારી ભાષા અથવા પાશ્ચાત્ય અંધાનુકરણ જેવા નકારાત્મક પાસાં ફિલ્મો મારફતે સમાજમાં કેવી રીતે પ્રવેશ કરે છે તેનું નિરીક્ષણ કરવું.
- ચલચિત્રો દ્વારા શિક્ષણ અને જાગૃતિનું યોગદાન જાણીવું – સામાજિક સુધારા, સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા, આરોગ્ય, શિક્ષણ અને માનવ અધિકાર જેવા મુદ્દાઓમાં ફિલ્મો કેવી રીતે જાગૃતિ લાવે છે તે શોધવું.
- ડિજિટલ માધ્યમોની તુલનાત્મક અસરનું અધ્યયન કરવું – પરંપરાગત સિનેમા અને ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ (OTT, YouTube, સોશિયલ મીડિયા) દ્વારા મૂલ્યોના પ્રસાર વચ્ચેનો ફરક સમજવો.

લક્ષણો

- ડિજિટલ પ્રભાવશીલતા – આજના યુગમાં ચલચિત્રો પરંપરાગત સિનેમાથી આગળ વધી ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ (OTT, YouTube, સોશિયલ મીડિયા) દ્વારા ઝડપી ગતિએ લોકો સુધી પહોંચે છે.
- વૈશ્વિક પહોંચ – ડિજિટલ માધ્યમો ચલચિત્રોને માત્ર એક દેશ કે વિસ્તારમાં સીમિત રાખતા નથી, પરંતુ વૈશ્વિક સ્તરે મૂલ્યો અને સંદેશો પહોંચાડે છે.
- યુવા કેન્દ્રિતતા – યુવાનો સૌથી મોટા દર્શક હોવાથી ચલચિત્રોમાં તેમની જીવનશૈલી, અભિરુચિ અને મૂલ્યોને અસર કરતી સામગ્રી વધુ જોવા મળે છે.
- સામાજિક પ્રતિબિંબ – ચલચિત્રો સમાજના તાજા પ્રશ્નો, પરિસ્થિતિઓ અને સંઘર્ષોને પ્રતિબિંબિત કરે છે, જેના કારણે લોકો વિચારવા પ્રેરાય છે.
- શૈક્ષણિક મૂલ્ય – મનોરંજન સાથે સાથે ચલચિત્રો શિક્ષણ, આરોગ્ય, પર્યાવરણ, લિંગ સમાનતા અને માનવ અધિકાર જેવા મુદ્દાઓ પર જાગૃતિ લાવે છે.
- મૂલ્યોનું ઢિ-પ્રસારણ – ફિલ્મો દ્વારા સકારાત્મક મૂલ્યો (દેશપ્રેમ, સહાનુભૂતિ, સહિષ્ણુતા) તેમજ નકારાત્મક પ્રભાવ (હિંસા, ભ્રષ્ટાચાર, અસંસ્કારી વર્તન) બંને પ્રસરી શકે છે.

- મનોરંજન સાથે સંદેશ – ચલચિત્રો સીધી ભાષણ કે પાઠ્યપુસ્તકની જેમ નહીં પરંતુ વાર્તા, ગીત, પાત્રો અને દ્રશ્યો મારફતે સામાજિક સંદેશ પહોંચાડે છે.
- ઝડપી અસર – દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમના કારણે ચલચિત્રો લોકોના મન પર તરત જ અસર કરે છે અને લાંબા સમય સુધી યાદ રહી જાય છે.

નવી શિક્ષણ નીતિ સાથે સંબંધ

- 1. મૂલ્યઆધારિત શિક્ષણ:** NEP 2020 માં ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે શિક્ષણ માત્ર જ્ઞાન પૂરું પાડતું ન હોય, પરંતુ નૈતિકતા, સામાજિક જવાબદારી અને માનવ મૂલ્યોના સંવર્ધનનું માધ્યમ હોવું જોઈએ. ચલચિત્રો આ હેતુને સાકાર કરવા માટે અસરકારક સાધન છે, કારણ કે તે વાર્તા, દ્રશ્યો અને પાત્રો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં મૂલ્યો પ્રસારાવે છે.
- 2. ડિજિટલ શિક્ષણનું પ્રોત્સાહન:** NEP 2020 ડિજિટલ શિક્ષણને ખાસ મહત્વ આપે છે. ફિલ્મો, શોર્ટ ફિલ્મ, ડોક્યુમેન્ટરી અને OTT પ્લેટફોર્મ જેવા સાધનો દ્વારા શિક્ષણને ઈન્ટરએક્ટિવ અને રસપ્રદ બનાવવામાં આવે છે.
- 3. સમગ્ર શિક્ષણ (Holistic Education):** નીતિ અનુસાર વિદ્યાર્થીનો સર્વાંગી વિકાસ (બૌદ્ધિક, સામાજિક, નૈતિક અને સર્જનાત્મક) થવો જોઈએ. ફિલ્મો દ્વારા સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, પર્યાવરણ અને માનવ અધિકારો પર આધારિત કથાઓ વિદ્યાર્થીઓમાં સમગ્ર સમજણ વિકસાવે છે.
- 4. 21મી સદીના કૌશલ્યો:** NEP 2020 વિદ્યાર્થીઓમાં વિચારશીલતા (critical thinking), સમસ્યા-સમાધાન, સંવાદ કૌશલ્ય જેવા કૌશલ્યો વિકસાવવા પર ભાર મૂકે છે. ફિલ્મો અને ડિજિટલ કન્ટેન્ટ રચના અને વિચાર માટેનું મંચ પૂરું પાડે છે, જે આ કૌશલ્યો વિકસાવવામાં મદદરૂપ થાય છે.
- 5. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને પરંપરા સાથે જોડાણ:** NEP 2020 ભારતની ભાષાઓ, પરંપરા અને સંસ્કૃતિના સંવર્ધન પર ભાર મૂકે છે. ફિલ્મો દ્વારા લોકકથાઓ, ઐતિહાસિક ઘટના, લોકસાહિત્ય અને ભારતીય મૂલ્યોનું જીવંત પ્રદર્શન શક્ય બને છે.

6. સમાવેશી શિક્ષણ (Inclusive Education): NEP 2020માં તમામ વર્ગો, લિંગ અને સમાજના દરેક વ્યક્તિ સુધી શિક્ષણ પહોંચાડવાનો હેતુ છે. ફિલ્મો અને ડિજિટલ માધ્યમો આ વિચારને વિસ્તૃત દર્શકો સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક બને છે.

સુધારા અને વધારા

1. શૈક્ષણિક ચલચિત્રોના પ્રોત્સાહન:

સરકાર અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ મળીને વધુ શૈક્ષણિક, પ્રેરણાદાયક અને મૂલ્ય આધારિત ફિલ્મો બનાવવી જોઈએ.

2. સકારાત્મક સામગ્રીની પસંદગી:

OTT અને ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ પર હિંસા, અશ્લીલતા અને અસંસ્કારી સામગ્રીને નિયંત્રિત કરીને સકારાત્મક સંદેશવાળી ફિલ્મોને પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ.

3. શાળાઓ-કોલેજોમાં ફિલ્મ એજ્યુકેશન:

NEP 2020 મુજબ, **ફિલ્મ એજ્યુકેશન (Film Literacy) **ને અભ્યાસક્રમનો ભાગ બનાવવો જોઈએ જેથી વિદ્યાર્થીઓ ચલચિત્રોમાં રહેલા મૂલ્યો અને સંદેશોને સમજી શકે.

4. ડોક્યુમેન્ટરી અને શોર્ટ ફિલ્મ્સનું પ્રચાર:

સામાજિક સમસ્યાઓ (પર્યાવરણ, સ્ત્રી સુરક્ષા, સ્વચ્છતા, આરોગ્ય) પર આધારિત ડોક્યુમેન્ટરી અને શોર્ટ ફિલ્મ્સને વધારે પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

5. યુવાનોને ફિલ્મ નિર્માણમાં સામેલ કરવું:

વિદ્યાર્થીઓને ડિજિટલ ફિલ્મ મેકિંગ વર્કશોપ્સ અને પ્રોજેક્ટ્સ દ્વારા સામાજિક વિષયો પર શોર્ટ ફિલ્મ બનાવવામાં માર્ગદર્શન આપવું.

6. ફિલ્મ સન્સર અને નિયમન પ્રણાલી મજબૂત કરવી:

સકારાત્મક મૂલ્યોના પ્રસાર માટે ફિલ્મ સર્ટિફિકેશન બોર્ડને વધુ સાવચેત રહીને નિયંત્રણ કરવા જોઈએ.

7. પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં સામગ્રી:

સ્થાનિક ભાષાઓમાં ફિલ્મો અને શોર્ટ ફિલ્મ્સ બનાવીને સ્થાનિક સંસ્કૃતિ અને મૂલ્યોનો પ્રસાર કરવો.

8. ડિજિટલ સાક્ષરતા (Digital Literacy):

સમાજમાં ડિજિટલ સાક્ષરતા વધારવી જેથી લોકો ફિલ્મોમાંથી સારા-ખોટાનું ભેદ સમજી શકે અને માત્ર મનોરંજન નહીં પરંતુ શિક્ષણાત્મક મૂલ્યો પણ ગ્રહણ કરી શકે.

શૈક્ષણિક ફિલ્મો

1. મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણને મજબૂતી:

ચલચિત્રો શિક્ષણને માત્ર માહિતીપ્રદ જ નહીં પરંતુ મૂલ્ય આધારિત બનાવે છે. વિદ્યાર્થીઓને નૈતિકતા, સત્યનિષ્ઠા, સહાનુભૂતિ, દેશપ્રેમ જેવા મૂલ્યો ફિલ્મો દ્વારા સરળતાથી સમજાવી શકાય.

2. શિક્ષણમાં રસ અને સક્રિયતા:

પરંપરાગત પાઠ્યપુસ્તકોની તુલનામાં ફિલ્મો દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય અનુભવ આપે છે, જે વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસમાં રસ અને સક્રિયતા વધારે છે.

3. વિચારશીલતા (Critical Thinking) નો વિકાસ:

ફિલ્મોમાં દર્શાવેલી સામાજિક સમસ્યાઓ અને તેના ઉકેલો વિદ્યાર્થીઓમાં ચર્ચા, ચર્ચા આધારિત અભ્યાસ અને વિચારશીલતા વિકસાવે છે.

4. ડિજિટલ સાક્ષરતા:

ફિલ્મો અને ડિજિટલ માધ્યમોનો ઉપયોગ શિક્ષણમાં કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સનો સકારાત્મક ઉપયોગ શીખે છે, જે આજના યુગમાં જરૂરી છે.

5. સંસ્કૃતિ અને ઇતિહાસ સાથે જોડાણ:

શૈક્ષણિક ફિલ્મો ભારતીય સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, લોકકથા અને પરંપરાઓને જીવંત બનાવે છે, જેના કારણે વિદ્યાર્થીઓ પોતાની ઓળખ અને મૂલ્યો સાથે જોડાયેલા રહે છે.

6. સમાજ પ્રત્યે જવાબદારીની ભાવના:

ફિલ્મો દ્વારા પર્યાવરણ રક્ષણ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ, આરોગ્ય જાગૃતિ જેવા વિષયો રજૂ થવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં સમાજ પ્રત્યે જવાબદારીની ભાવના વિકસે છે.

7. સમાવેશી શિક્ષણ:

ચલચિત્રો દ્વારા બધા વર્ગો અને ભાષાના વિદ્યાર્થીઓ સુધી સમાન સંદેશ પહોંચાડવો શક્ય બને છે, જે NEP 2020 ના સમાવેશી શિક્ષણના હેતુને સાકાર કરે છે.

8. સર્જનાત્મકતા અને અભિવ્યક્તિ:

વિદ્યાર્થીઓને શોર્ટ ફિલ્મ, ડોક્યુમેન્ટરી અથવા નાટ્ય રૂપાંતરણ દ્વારા પોતાની સર્જનાત્મકતા અને અભિવ્યક્તિ શક્તિ વિકસાવવાની તક મળે છે.

સમાપન

ડિજિટલ યુગે ચલચિત્રોની દુનિયામાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન લાવ્યું છે. આજના સમયમાં ફિલ્મો માત્ર મનોરંજન પૂરતા નથી, પરંતુ તે શિક્ષણ, જાગૃતિ અને સામાજિક મૂલ્યોના પ્રસારનું શક્તિશાળી સાધન બની ચૂક્યા છે. એક તરફ ફિલ્મો યુવાનોમાં દેશભક્તિ, સહાનુભૂતિ, પર્યાવરણ જાગૃતિ, સ્ત્રી-સશક્તિકરણ અને માનવ અધિકારો જેવી વિચારસરણી વિકસાવે છે, તો બીજી તરફ અતિ-હિંસા, અસંસ્કારીતા અને અશ્લીલતા જેવા નકારાત્મક પ્રભાવો પણ સમાજમાં પ્રવેશી જાય છે.

નવી શિક્ષણ નીતિ (NEP 2020) એ શિક્ષણને મૂલ્ય આધારિત, ડિજિટલ કેન્દ્રિત અને સર્વાંગી વિકાસમુખી બનાવવા પર ભાર મૂક્યો છે. આ દ્રષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો ચલચિત્રો શિક્ષણનું મહત્વપૂર્ણ સાધન બની શકે છે. શિક્ષણક્ષેત્રે જો ફિલ્મોનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય તો તે વિદ્યાર્થીઓમાં વિચારશીલતા, મૂલ્યોનો વિકાસ, સામાજિક જવાબદારી અને સર્જનાત્મકતા વિકસાવવા સહાયક બને છે.

આથી નિષ્કર્ષ રૂપે કહી શકાય કે-ડિજિટલ યુગમાં ચલચિત્રો સમાજ અને શિક્ષણ બંને માટે મૂલ્યોના સંવર્ધન અને વિકાસનું અસરકારક માધ્યમ છે. જરૂરી છે કે તેનો ઉપયોગ જાગૃતતા અને જવાબદારીપૂર્વક કરવામાં આવે જેથી મનોરંજન સાથે સાથે સમાજને યોગ્ય દિશામાં દોરી શકાય.

સંદર્ભો (References):

1. Ministry of Education, Government of India (2020). National Education Policy 2020. New Delhi: Government of India.
<https://www.education.gov.in/nep2020>
2. Mishra, R. (2018). Cinema and Social Change in India: The Impact of Films on Society. New Delhi: Sage Publications.
3. Gokulsing, K. M., & Dissanayake, W. (2013). Routledge Handbook of Indian Cinemas. London: Routledge.
4. Kumar, S. (2021). "Digital Media and Youth: A Study on Changing Social Values." International Journal of Social Sciences, 9(2), 45-56.
5. Rajadhyaksha, A., & Willemen, P. (2014). Encyclopaedia of Indian Cinema. New Delhi: Oxford University Press.
6. UNESCO (2015). The Role of ICT in Education for the 21st Century. Paris: UNESCO Publishing.
7. Joshi, A. (2022). "OTT Platforms and the Transformation of Indian Cinema." Journal of Media and Communication Studies, 14(3), 120-134.
8. Bhattacharya, N. (2019). Social Values and Indian Films: An Analytical Study. Kolkata: Academic Press.
9. ઇ.શ. નીતિ: ગુજરાતી સાહિત્યમાં ડિજિટલ નિગમ અને સામાજિક પરિવર્તન લેખક: અરવિંદ ઠક્કર